

JAGNA RITA SOBEL
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Historyczny
ORCID: [0000-0002-1345-703X](https://orcid.org/0000-0002-1345-703X)

PROROCTWO LEGNICKIEJ TRAGEDII? GŁOS W DYSKUSJI NAD SYMBOLIKĄ PIECZĘCI KSIĘŻNEJ ANNY PRZEMYŚLIDKI

A PROPHECY OF THE TRAGEDY OF LEGNICA? A VOICE IN DISCUSSION ON THE SYMBOLISM OF THE SEAL OF ANNE OF BOHEMIA, DUCHESS OF SILESIA

ABSTRACT: The article concerns the iconography of the seal of Anne of Bohemia, Duchess of Silesia. In the analysis of its message particular attention was given to the object held by the duchess in her hand, which has been contradictory interpreted in historiography. The author has proven that it is the fleur-de-lys, symbolizing purity and sanctity – important values in life of the duchess to whom the *sigillum* belonged.

KEYWORDS: seal, iconography, fleur-de-lys, rod of justice, Anne of Bohemia

W roku 1973 nakładem Towarzystwa Przyjaciół Muzeum w Nowej Soli światło dzienne ujrzała niewielka, bo licząca sobie nieco ponad 100 stron, książeczka Aleksandra Fudaleja poświęcona pieczęciom księstw głogowskiego i żagańskiego. Pośród 113 zebranych w niej artefaktów odnajdujemy m.in. zaczerpniętą z XIX-wiecznego katalogu Alwina Schultza reprodukcję *sigillum* Anny Przemyślidki (ur. 1201–1204, zm. 1265), córki króla czeskiego, Przemysła Ottokara I, żony księcia śląskiego Henryka II Pobożnego, opatrzoną opisem napieczętnego wyobrażenia, które przedstawia „księżnę wdowę w żałobnym stroju. W prawej wyciągniętej ręce trzyma przygiętą z liśćmi gałąź – symbolizującą sprawdzoną przepowiednię

męczeńskiej śmierci jej męża Henryka Pobożnego”¹. Uwagę w przytoczonym komentarzu natychmiast przykuwa zaskakująca interpretacja symboliki wizerunku, oddającego – zdaniem autora – przepełniony smutkiem po stracie męża nastrój księżnej. Tezę tę pozornie zdaje się potwierdzać podany przez niego rok 1242², co nasuwałoby skojarzenie, iż typariusz pieczęci musiał powstać krótko po bitwie legnickiej w 1241 r. Czy rzeczywiście wymowa wyeksponowanego na nim przedstawienia mogła odnosić się do tej tragedii?

Musimy od razu dodać, że w opracowaniu brakuje informacji, czy jest to właśnie data sporządzenia tłoka, czy też wystawienia dokumentu opatrzonego reprodukowanym w publikacji odciskiem. Przeprowadzona przeze mnie w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu oraz Archiwum Państwowym we Wrocławiu kwerenda pozwoliła zebrać w sumie dziewięć identycznych, a więc wykonanych tym samym typariuszem, egzemplarzy pieczęci Anny, uwierzytelniających dyplomy z lat 1228–1261³. Wynika stąd więc, iż należący do niej tłok powstał najpóźniej na początku 1228 r., skoro już 22 kwietnia tego roku skryptorium lubiąskich cystersów opuścił dokument, do którego swoje *sigillum* przywiesiła także żona Henryka Pobożnego⁴. Anachronizmem jest w świetle tego twierdzenie, iż wymowa pieczęci księżnej mogłaby odwoływać się do poniesionej przez niego 13 lat później klęski w bitwie z Mongołami, co skłania do odrzucenia zaproponowanej przez A. Fudaleja hipotezy.

Jakie przesłanie niosło zatem napieczętnie wyobrażenie Anny? W przypadającą właśnie 780. rocznicę śmierci księcia Henryka warto, jak sądzę, poczynić refleksję nad symboliką *sigillum* należącego do jego żony, a więc osoby blisko z nim związanej i z pewnością wywierającej nań pewien wpływ. Pamiętać bowiem

¹ Aleksander Fudalej, *Pieczęcie księstw glogowskiego i żagańskiego*, Nowa Sól 1973, s. 46. Warto zauważyć, iż zastosowany przez Fudaleja sposób edycji katalogu „dziewiętnastowiecznymi metodami” spotkał się z krytyką ze strony późniejszych badaczy, zob. Zenon Piech, *Ikonaografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 10 i przyp. 19. Pozytywną opinię o tym wydawnictwie wyraził natomiast autor jego recenzji podpisujący się inicjałami S.S., [rec.] A. Fudalej, *Pieczęcie księstw glogowskiego i żagańskiego*, Nowa Sól 1973, ss. 112, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 29 (1974), 4, s. 586.

² Fudalej, *Pieczęcie księstw*, s. 46.

³ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAAd. Wr.), AA 31; Dokumenty klasztoru w Henrykowie, 30 VI 1255; Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr.), Dokumenty miasta Wrocławia nr 23; Rep. 63 nr 5; Rep. 66 nr 2; Rep. 91 nr 32 (40); Rep. 125 nr 46 (55), 57 (66), 81 (92). Szczegółowe informacje na temat wszystkich egzemplarzy zestawiam w katalogowym aneksie na końcu artykułu.

⁴ APWr., Rep. 91 nr 32 (40). Lubiąską proveniencję przypisał mu Andrzej Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.*, Zielona Góra–Wrocław 1996, s. 44.

trzeba o szczególnym znaczeniu pieczęci w epoce średniowiecza, nie pozostającej wyłącznie środkiem uwierzytelniającym dokument, świadczącym o jego autentyczności, ale również – a może przede wszystkim – zastępującej swojego właściciela i w pewien sposób go wyrażającej, stanowiącej dlań możliwość prezentacji istotnych cech i wartości, które, eksponując w praktyce za pomocą specjalnego języka symboli, pragnął on przekazać odbiorcom⁵. Właściwe odczytanie tego komunikatu pozwoli udzielić odpowiedzi na pytanie, jaki swój obraz chciała Anna przedstawić wszystkim oglądającym jej pieczęć. Dostarczy ono również dodatkowych informacji na temat charakteru i osobistej pobożności Przemyslidki, zwłaszcza że nieliczne dostępne historykom przekazy pisane prezentują w tym zakresie odmienne wizerunki książecznej. Uzyskane wnioski pomogą też, być może, uczynić kolejny mały krok w kierunku jej naukowej biografii⁶.

Materiał do jej życiorysu stanowią przede wszystkim dwa utwory hagiograficzne: *Vita Annae ducissae Silesiae*, powstały w środowisku franciszkanów

⁵ Toni Diederich, *Prolegomena zu einer neuen Siegel-Typologie*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 29 (1983), s. 255–257; *idem*, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien–Köln–Weimar 2012, s. 1–2; Piech, *Ikonografia pieczęci*, s. 11–12; *idem*, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015), *passim*; Tomáš Krejčík, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998, *passim*; Andrea Stieldorf, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004 (Hahnsche Historische Hilfswissenschaften, Bd. 2), s. 19–20, 97; Marek L. Wójcik, *Herby, helmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 49–50; Brigitte Miriam Bedos-Rezak, *When ego was imago. Signs of identity in the middle ages*, Leiden–Boston 2011 (Visualizing the Middle Ages, vol. 3), *passim*; Marcin Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012, s. 9; Karel Maráz, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 9.

⁶ Pierwszą próbę opracowania biografii Anny Przemyslidki podjął przed ponad 150 laty Augustin Knoblich, *Herzogin Anna von Schlesien 1204–1265*, Breslau 1865. Dzieło to jest już dziś jednak tylko zabytkiem historiograficznym i nie może być uznane – z punktu widzenia współczesnego warsztatu historyka – za pracę w pełni naukową. Kolejna publikacja prezentująca życiorys żony Henryka Pobożnego wyszła dopiero na początku XXI w. spod pióra ks. Władysława Bochnaka, *Książna Anna Śląska 1204–1265 w służbie ludu śląskiego i Kościoła*, Wrocław 2007 (poprzedził ją cykl trzech artykułów tego autora, zob. *idem*, *Książna Anna Śląska (1204–1265) – żona, matka, synowa i regentka*, cz. 1–3, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, 1 (2002), 1, s. 61–70; 2 (2003), 1, s. 34–43; 3 (2004), 1, s. 214–225). I ona jednak nie może zasłużyć sobie na miano naukowej biografii, pozostając – jak ocenił jej recenzent – wydawnictwem o charakterze hagiograficzno-popularyzatorskim, zob.: Piotr Stefaniak, [rec.] *Władysław Bochnak, Książna Anna Śląska 1204–1265 w służbie ludu śląskiego i Kościoła*, Wrocław 2007, 426 s., il., aneksy, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 43 (2010), 2, s. 474. Droga do wyczerpującego i rzetelnego pod względem naukowym opracowania życiorysu książecznej Anny jest więc nadal jeszcze bardzo odległa.

wrocławskich, oraz *Vita sanctae Hedwigis*⁷. W pierwszym z nich widzimy Annę jako posłuszną i naśladowującą we wszystkim duchową uczennicę św. Jadwigi. Z jej obrazu przebija pokora. Księżna, mimo iż wywodziła się z królewskiego rodu, ustępowała swojej teściowej zaszczytniejsze miejsce przy stole⁸. Żywot świętej Jadwigi prezentuje natomiast Annę jako podążającą odrębnym nurtem pobożności, potrafiącą nawet stanowczo sprzeciwiać się skrajnej ascezie praktykowanej przez żonę Henryka Brodatego⁹. Na temat tego, który z obrazów bliższy jest rzeczywistości wizerunkowi Przemyslidki, do dziś toczy się naukowa dyskusja. Jak pisze Marek Cetwiński, *Vita Annae* „kreśli postać Anny taką, jaką chciał ją widzieć tworzący w XIV w. franciszkanin, a ten podsuwał wrocławskim klaryskom taki wzór osobowy, jaki wydawał się korzystny dla prowincjała polskich minorytów”. Mimo to dopuszcza on ewentualną wierność przekazu realiom historycznym, choć – jak ostrożnie zaznacza – nie musiało tak być¹⁰. Przeciwno naśladownictwu przez Annę pobożności teściowej stanowczo występuje Przemysław Wiszewski, bliższego prawdzie wizerunku księżnej dopatrując się w *Vitae sancte Hedwigis*. Podobnie uważa Anna Sutowicz, stwierdzając, że chociaż Przemyslidka początkowo ulegała modelowi religijności Jadwigi i okazywała jej szczególny szacunek, to jednak „stosunek tych dwóch kobiet raczej pozbawiony był przesadnego posłuszeństwa czy wymuszonego autorytetu”¹¹. Zupełnie odmienne stanowisko wyraził natomiast Benedykt Zientara, którego zdaniem apodyktyczny charakter

⁷ *Vita Annae ducissae Silesiae*, wyd. Aleksander Semkowicz, [w:] *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH), t. 4, Lwów 1884, s. 657–661; *Vita sanctae Hedwigis*, wyd. Aleksander Semkowicz, [w:] MPH, t. 4, s. 501–651. Szerzej na temat tych żywotów zob. Patrycja Magdalena Ksyk, *Vita Annae ducissae Silesiae*, „Nasza Przyszłość”, 78 (1992), s. 127–150; Józef Pater, *Wartości historyczne „Żywota większego świętej Jadwigi”*, [w:] *Księga Jadwiżańska. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe „Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska”*, Wrocław–Trzebnica, 21–23 września 1993 roku, red. Michał Kaczmarek, Marek L. Wójcik, Wrocław 1995, s. 177–187; Marek Cetwiński, „Anna beatissima”. *Wokół średniowiecznej biografii dobrodziejki benedyktynów krzeszowskich*, [w:] *Krzeszów uświęcony łaską*, red. Henryk Dziurla, Kazimierz Bobowski, Wrocław 1997, s. 31–37; Józef Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 1: *do 1302 roku*, Warszawa 2003, s. 153, 326; Maciej Michalski, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Poznań 2004, s. 38–48, 56–60.

⁸ *Vita Annae*, s. 657. Zob. też Cetwiński, „Anna beatissima”, s. 34; Przemysław Wiszewski, *Henryk II Pobożny. Biografia polityczna*, Legnica 2011, s. 79–80.

⁹ Wiszewski, *Henryk II Pobożny*, s. 79.

¹⁰ Cetwiński, „Anna beatissima”, s. 37.

¹¹ Anna Sutowicz, *Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich na tle fundacji innych placówek żeńskiego zakonu franciszkańskiego na ziemiach polskich*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, 5 (2006), 2, s. 128–129.

Jadwigi nie dopuściłby sprzeciwu ze strony synowej, stąd musiała ona przyjąć propagowane przez nią praktyki pokutne¹².

A jak prezentuje władczynię jej własna pieczęć? W polu *sigillum*, okolonym przez biegnącą w otoku legendę w brzmieniu {*linia ciągła*} +:ANNA: D(e)I: GRA-(*tia*): IVNIO/R(is): ZLESIE: DVCISSA:¹³, wyobrażono wśród wici roślinnych zwróconą nieznacznie w lewą (heraldycznie) stronę postać kobiecą, niewątpliwie Annę. Szlachetna pani prezentuje się w czepku i chuście na głowie. Odziana jest w skromną, acz gęsto drapowaną, suknię z wąskimi rękawami¹⁴. Ramiona Przemyślidki okrywa długi do kostek płaszcz, którego połę księżna podtrzymuje lewą dłonią¹⁵, prawą zaś wysuwa przed siebie, trzymając w dwóch palcach niejednoznaczny co do identyfikacji przedmiot. Dostrzec tu można niewielką, cienką gałązkę, u dołu której wyrastają dwa liście, u góry zaś rozkwitają trzy kwiatony, przypominające lilię. Na większości zachowanych odcisków widoczne są wyrastające z nich charakterystyczne dla tej rośliny pręciki. Odczyt tego wyobrażenia napieczętnego tylko pozornie jednak jawi się jako dość oczywisty, bowiem historiografia dostarcza jego licznych, rozbieżnych między sobą opisów. Badacze prześcigali się w propozycjach, zwłaszcza w zakresie identyfikacji i symboliki trzymanego przez księżną przedmiotu, będącego, jak się wydaje, elementem w największej mierze kształtującym komunikowane przez pieczęć treści. Prawidłowe odczytanie jego znaczenia będzie zatem istotne dla zrozumienia przekazu omawianego *sigillum*.

Pierwszej reprodukcji pieczęci książęnej Anny dokonał w 1871 r. wspomniany już A. Schultz, nie podając jednak jej opisu, a jedynie lekcję napieczętną

¹² Benedykt Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006, s. 366.

¹³ Legendę przytaczam na podstawie instrukcji sformułowanych w publikacji *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Warszawa 2020, s. 152–163.

¹⁴ Na kartach *Vitae Annae* odnotowano natomiast, iż księżna *nec strictas manicas portabat*, co miało być przejawem skromności władczyni (*Vita Annae*, s. 657). Sama kreacja Anny jest świadectwem recepcji ówczesnej mody niemieckiej, zob.: Marian Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 296; Jan Pakulski, *Zaginiona pieczęć księżnej mazowieckiej Perejasławy z 1276 r. a trzynastowieczne sigilla książęnych Polski dzielnicowej*, [w:] *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. Jerzy Strzelczyk, Józef Dobosz, Poznań 2000 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 33), s. 251.

¹⁵ Jest to gest często spotykany w napieczętnych przedstawieniach władczyń, zob. Stieldorf, *Siegelkunde*, s. 77–78.

inskrypcji¹⁶. O pobieżną analizę wizerunku pokusił się dopiero kilkanaście lat później Kazimierz Stronczyński, który prezentowany przez władczynię przedmiot lakonicznie utożsamiał z kwiatem¹⁷. Gatunek rośliny próbował zidentyfikować Marian Gumowski, stwierdzając, że księżna trzyma w ręku „jakby gałązkę róży”¹⁸, choć w wydany po wojnie podręczniku sfragistyki pominął ją, koncentrując uwagę wyłącznie na stroju księżnej¹⁹. Jego hipoteza nie zainspirowała już jednak Heinricha Appelta, który ograniczył się tylko do podania informacji o kwiecie (*eine Blume*)²⁰. W latach 70. XX w. dość osobliwą propozycję interpretacji wysunął cytowany na początku niniejszej pracy A. Fudalej, upatrując w ręce Anny nadłamaną, ulistnioną gałąź, mającą symbolizować spełnienie się przepowiedni o tragicznej śmierci jej męża²¹. Stanowisko to skrytykował Zenon Piech, widząc w omawianym przedmiocie „berło, czy raczej różdżkę sprawiedliwości”²², aczkolwiek w jednej ze swoich wcześniejszych prac zauważył, iż księżna dzierży w ręce „naturalistyczną gałązkę drzewa lub krzewu”²³. Jan Pakulski przywołał zaś kilka lat później wspomnianą już przed wojną przez M. Gumowskiego „gałązkę róży”²⁴. Z kolei zdaniem P. Wiszewskiego „księżna trzyma w lewej ręce ulistnioną gałązkę, przypominającą lilię. Najpewniej – czytamy dalej – symbolizuje ona berło, nieco bardziej rozbudowane niż w przypadku pieczęci Jadwigi”²⁵. Niedawno ostatnie koncepcje powtórzyła Anna Michalska, stwierdzając, że „w prawej dłoni trzyma [ona] kwitnącą

¹⁶ Alwin Schultz, *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871, s. 7 oraz tabl. 2, nr 10, gdzie litograficzna reprodukcja pieczęci.

¹⁷ Kazimierz Stronczyński, *Pomniki książęce Piastów, lenników dawnej Polski w pieczęciach, budowlach, grobowcach i innych starożytnościach zebrane i objaśnione*, Piotrków 1888, s. 183.

¹⁸ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 295–296.

¹⁹ *Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960, s. 200.

²⁰ *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej: SUB), Bd. 1, Hrsg. Heinrich Appelt, Wien–Köln–Graz 1971, s. 211.

²¹ Fudalej, *Pieczęcie księstw*, s. 46.

²² Zenon Piech, *O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku*, „Kwartalnik Historyczny”, 99 (1992), 3, s. 22 i przyp. 49.

²³ *Idem*, *Strój, insygnia i atrybuty książąt piastowskich do końca XIV w. (część I)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 38 (1990), 1–2, s. 28, przyp. 117.

²⁴ Pakulski, *Zaginiona pieczęć*, s. 251. Przywołana przez niego w przypisie praca Leopolda von Ledebura (*ibidem*, przyp. 34) nie traktuje – jak chce tego badacz – o pieczęci Anny Przemyślidki, lecz o *sigillum* należącym do Anny Habsburżanki, żony księcia wrocławskiego Henryka VI Dobrego, z 1315 r., zwanej przez Ledebura Anną wrocławską (*Herzogin Anna von Breslau*), zob. Leopold von Ledebur, *Ueber die Frauen-Siegel des deutschen Mittelalters*, Berlin 1859, s. 10.

²⁵ Przemysław Wiszewski, *Średniowieczne księżne śląskie wobec świata – świadectwa sfragistyczne*, [w:] *Kobieta – Śmierć – Mężczyzna*, red. Wojciech Dzieduszycki, Jacek Wrzesiński, Poznań 2003 (Funeralia Lednickie, t. 5), s. 152.

gałązkę, czy wręcz kwiat lilii, interpretowaną m.in. jako tzw. różdżka sprawiedliwości – początkowo samodzielny atrybut władzy królewskiej lub książęcej, z czasem utożsamiony z berłem²⁶, powołując się zresztą w przypisie na późniejszą pracę Z. Piecha²⁶. O *sigillum* Przemyślidki nie wspomina natomiast Alicja Karłowska-Kamzowa, omawiając sfragistykę małżonek śląskich książąt piastowskich²⁷.

Nietrudno zauważyć, iż inwencja badaczy oscylowała zasadniczo wokół dwóch grup przedmiotów: insygniów władzy (różdżka sprawiedliwości, berło) oraz roślin, a ściślej – kwiatów (lilia, róża) i bliżej niezidentyfikowanej gałązki. Część powojennych publikacji, oprócz samego opisu wyobrażenia, przynosi dodatkowo jego interpretacje. Co charakterystyczne, nawet jeśli omawiany element pieczęci utożsamiony zostaje w nich z rośliną, to i tak odczytywany bywa jako symbol sprawowanej przez książęną władzy (prace P. Wiszewskiego, A. Michalskiej). Zastanówmy się więc, czy rzeczywiście mógł być on semioforem tego typu znaczeń.

Różdżka, ukształtowana z roślinnej gałązki w archaicznym okresie formowania się insygniów, symbolizowała władzę sądowniczą króla i sprawiedliwość²⁸. W piastowskim materiale pieczętnym odnajdujemy ją w rękach trzech książąt śląskich ukazanych na swych *sigillach*: Henryka II Pobożnego, Henryka I (III) głogowskiego oraz jego syna Konrada I oleśnickiego. Dzierży ją także Rycheza, żona Mieszka II, na pieczęci z 1054 r.²⁹ O ile przedmiot trzymany przez poległego pod Legnicą w 1241 r. księcia zdecydowanie odbiega swym wyglądem od gałązki prezentowanej przez Annę (jest to bowiem palmowy liść), o tyle różdżki na pieczęciach pozostałych dwóch dynastów oraz królowej pozornie zdają się nieco ją przypominać. Podobnie mają one postać łodygi z trzema (w przypadku Rychezy), pięcioma (na *sigillum* Konrada) lub siedmioma (stempel Henryka głogowskiego) odgałęzieniami, zwieńczonymi drobnymi kulkami, które Witold Maisel oraz Z. Piech

²⁶ Anna Michalska, *Księżna, fundatorka, „błogosławiona”*. Przedstawienia Anny Czeskiej w sztuce od XIII do początku XX wieku, „Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego Quart”, 40 (2016), 2, s. 4.

²⁷ Alicja Karłowska-Kamzowa, *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu. Znaczenie fundacji książęcych w dziejach sztuki gotyckiej na Śląsku*, Warszawa–Wrocław 1991, s. 79–80. Na deficyty przeprowadzonej przez autorkę tej pracy kwerendy w zakresie sfragistyki książęcych śląskich zwrócił uwagę Piech, *O średniowiecznej sfragistyce*, s. 8.

²⁸ Witold Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982, s. 313; Piech, *Strój, insygnia i atrybuty*, s. 28–29; *idem*, *Ikonoграфия pieczęci*, s. 59.

²⁹ Maisel, *Archeologia prawna*, s. 223–224; Piech, *Strój, insygnia i atrybuty*, s. 28–34; *idem*, *Ikonoграфия pieczęci*, s. 59–61, 222, nr 40, s. 233–234, nr 63, s. 236, nr 68 oraz fot. 38, 58, 62. Reprodukcyjne pieczęci Rychezy oraz Henryka II Pobożnego i Henryka I (III) głogowskiego zob. *Sfragistyka*, tabl. 35, nr 83, tabl. 36, nr 87, tabl. 38, nr 95.

identyfikują jako listki, pączki lub owoce³⁰. W istocie jednak, ze względu na zbyt niedokładną realizację tego detalu w rzeźbie omawianych zabytków, trudno jednoznacznie nazwać owe kuliste zakończenia. Nie rozstrzygając tego, bez wątpienia można natomiast orzec, iż zdecydowanie różnią się one od gałązki ukazanej na *sigillum* Przemyślidki, która u dołu posiada parę liści, zaś u góry trzy kwiatony w kształcie kielichów z wyrastającymi z nich cienkimi pręcikami. Odmienna jest także długość analizowanych elementów – gałązka w dłoni Anny odznacza się ewidentnie krótszą łodygą. Wprawdzie w literaturze stwierdzono proces skracania się trzonu berła na francuskich wyobrażeniach napieczętych w okresie od IX do XII w., co mogłoby sugerować, że zjawisko to dotyczyło również interesującej nas pieczęci, to jednak, jak zaobserwował W. Maisel, tendencje te nie dotyczą zabytków sfragistycznych z ziem polskich³¹.

Warto zwrócić również uwagę na sposób prezentacji przez władców porównywanych przedmiotów. *Sigilla* Henryka głogowskiego i Konrada oleśnickiego reprezentują typ majestatyczny, Henryk Pobożnego – pieszy, zaś Rychezy – popiersiowy. Taki sposób przedstawienia monarchów najbardziej sprzyjał manifestowaniu sprawowanej przez nich władzy oraz wykonywaniu gestu ostentacji symbolizujących ją insygniów, do których wszakże zalicza się różdżka³². Znamienne jest, że na wszystkich przywołanych artefaktach panujący zostali ukazani frontalnie, zwracając się do osoby oglądającej odcisk. W przeciwieństwie do nich wyobrażenie na pieczęci Anny portretuje ją w pozie *en trois quarts* z dodatkowo wyciągniętą przed siebie prawą ręką, jakby odgradzającą ją od widza³³. Ponadto księżna nie dzierży gałązki w całej dłoni, tak jak czynią to wspomniani władcy, lecz delikatnie ujmując ją w dwa palce. Jest to więc bardzo kobiecy, pełen gracji gest, przystający bardziej do przypatrywania się kwiatowi niż budzącej respekt prezentacji oznak władzy. Postawa ta wyraźnie odróżnia ją od pieczęci Jadwigi, na której została ona

³⁰ Maisel, *Archeologia prawna*, s. 223–224; Piech, *Ikonaografia pieczęci*, s. 59.

³¹ Maisel, *Archeologia prawna*, s. 223.

³² Diederich, *Prolegomena*, s. 273; Jarmila Krejčíková, Tomáš Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 17; Piech, *Ikonaografia pieczęci*, s. 41–42; Stieldorf, *Siegelkunde*, s. 24, 76–77.

³³ Zdaniem Wiszewskiego, *Średniowieczne księżne*, s. 152, postawa Przemyślidki oraz jej ubiór nawiązują do niektórych napieczętych przedstawień zakonnic. Nie sądzę jednak, aby intencją księżnej była właśnie celowa kreacja swojego wizerunku w stylistyce klasztornej. Przekonanie to umacnia fakt, iż sporządzenie tłoka zleciła ona w pierwszych latach swojej obecności na Śląsku po ślubie z Henrykiem Pobożnym, co nakładało na nią nowe powinności, tak różne przecież od obowiązków przynależnych mniszkom (zob. niżej).

wyobrażona, stojąc frontalnie z wyciągniętymi na boki rękoma, okazującymi insygnia w postaci berła i jabłka, co ewidentnie służyć miało ich ostentacji³⁴.

Motyw z *sigillum* Anny, choć raczej obcy naszej rodzimej sfragistyce, znajduje analogie na kilku pieczęciach władczyń z krajów Europy Zachodniej z XII–XIV w. Lilie widzimy bowiem w dłoniach takich dam, jak Agaty, żony pana Pierrefonds Conona, Izabeli z Hainaut, małżonki króla Francji Filipa II Augusta, Matyldy Portugalskiej, księżnej austriackiej Agnieszki, Małgorzaty II Flandryjskiej czy hrabin Adelajdy von (Helfenstein-) Sigmaringen i Elżbiety von Hohenlohe³⁵. Szczególne podobieństwo do pieczęci śląskiej księżnej zdradza stempel należący do Matyldy Portugalskiej. Tak jak Przemyślidka została ona przedstawiona *en trois quarts*, w postawie stojącej, nieznacznie zwracając się ku (heraldycznie) lewej stronie, z tą tylko różnicą, iż kwiat znajduje się w jej lewej dłoni, a nie jak w przypadku Anny – w prawej. Również sam wygląd prezentowanej przez Matyldę rośliny wydaje się bardzo zbliżony do tej znanej z *sigillum* żony Henryka Pobożnego – łądoga zwieńczona jest trzema kielichowatymi kwiatonami, zaś u jej dołu wyrastają dwa liście. Nieco w inny sposób dzierżą lilie pozostałe władczynie. Wszystkie ukazane zostały bowiem frontalnie w postawie stojącej (z wyjątkiem księżnej Agnieszki oraz hrabiny Elżbiety, które zasiadają na tronach), trzymając kwiaty w prawych dłoniach i wyraźnie okazując je widzowi, jak gdyby były one insygniami władzy. W przeciwieństwie do pieczęci Przemyślidki rośliny te mają tylko po jednym kielichu z parą odginających się odeń i rozchylających na boki płatków, co widać zwłaszcza na stemplach Izabeli, Agnieszki, Małgorzaty oraz Elżbiety. Być może reprezentują one zatem wspomniany przez W. Maisla rodzaj skróconego berła i należałoby w nich upatrywać oznak władzy³⁶? Nie udzielając

³⁴ Schultz, *Die schlesischen Siegel*, s. 7, tabl. 2, nr 8 (reprodukcja). Na temat *sigillum* księżnej Jadwigi zob. m.in. Stronczyński, *Pomniki książęce*, s. 175; Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 295; Sfragistyka, s. 200; Fudalej, *Pieczęcie księstw*, s. 45; Karłowska-Kamzowa, *Sztuka Piastów*, s. 79; Pakulski, *Zaginiona pieczęć*, s. 250; Wiszewski, *Średniowieczne księżne*, s. 150–152.

³⁵ Friedrich-Karl Fürst zu Hohenlohe-Waldenburg, *Sphragistische Aphorismen. 300 mittelalterliche Siegel systematisch classificirt und erläutert*, Heilbronn 1882 [reprint: Walluf bei Wiesbaden 1973], tabl. 7, nr 65 (Elżbieta von Hohenlohe), tabl. 11, nr 110 (Adelajda von [Helfenstein-] Sigmaringen), tabl. 22, nr 255 (Agnieszka Austriacka); Wilhelm Ewald, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914 [reprint: München–Wien 1972], tabl. 31, nr 8 (Małgorzata Flandryjska); Brigitte [Miriam] Bedos-Rezak, *Women, seals and power in medieval France, 1150–1350*, [w:] *Women and power in the Middle Ages*, ed. Mary Erler, Maryanne Kowaleski, Athens 1988, fig. 2 (Izabela z Hainaut), 3 (Matylda Portugalska), 5 (Agata).

³⁶ Maisel, *Archeologia prawna*, s. 223.

odpowiedzi na to pytanie, wypadnie nam jednak stwierdzić, iż opisane lilie ewidentnie różnią się od tej z pieczęci Anny artystyczną stylizacją florystycznego motywu oraz sposobem jego prezentacji, co skłania do przypisania im raczej funkcji semioforów władzy.

Przeprowadzona powyżej analiza porównawcza przedmiotu dzierżonego przez śląską księżną z podobnymi elementami obecnymi na innych zabytkach sfragistycznych skłania do odrzucenia tezy głoszącej, iż jest to berło lub różdżka sprawiedliwości, i uznania go za kwiat lilii. Z uwagi jednak na fakt, iż toczono dotąd w historiografii przez badaczy spory nie dotyczyły wyłącznie wyglądu zewnętrznego owego detalu, ale także jego wymowy, wypadnie teraz przyjrzyć się bliżej jego symbolice oraz treściom komunikowanym za jego pośrednictwem.

Typariusz pieczęci Przemysłidki powstał zapewne niedługo po jej ślubie z Henrykiem Pobożnym, który miał miejsce najprawdopodobniej pomiędzy 1214 a 1218 r.³⁷ W tym czasie pełnoprawnym władcą Śląska był Henryk Brodaty (zm. w 1238 r.), jego syn zaś pozostawał nadal tylko następcą tronu wrocławskiego. Status ten odzwierciedla tytułatura Pobożnego zastosowana w dyplomie wystawionym przez jego ojca, Henryka Brodatego, z 22 kwietnia 1228 r., który określa go jako „młodszego księcia Śląska”, wymieniając przy tym jego żonę (*Henricus iunior dux Zlesie et Anne uxor sue*)³⁸. Nomenklatura ta pojawia się również na legendzie pieczęci Anny, która także tytułuje ją „z bożej łaski młodszą księżną Śląska” (*Anna Dei gratia iunioris Zlesie ducissa*)³⁹. Czy, zajmując taką drugorzędną względem Jadwigi pozycję, mogła ona swobodnie manifestować na pieczęci swoją władzę? Nie wydaje się to prawdopodobne, tym bardziej że sporządzenie tłoka musiała zlecić w pierwszych latach po ślubie z Henrykiem, a więc w czasie, kiedy dopiero ugruntowywała własny autorytet w nowym środowisku. A nawet jeśli, jak zostało to odnotowane na kartach *Vitae sancte Hedwigis*, potrafiła niekiedy otwarcie sprzeciwić się teściowej, to i tak pozostawała jej podległa w świetle prawa. Posłużenie się zatem przez Annę jakimkolwiek symbolem nasuwającym skojarzenia ze sprawowaniem władzy mogłoby zostać odebrane jako sprzeciw

³⁷ Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Wrocław 1973, s. 95–96.

³⁸ APWr., Rep. 91 nr 32 (40). O możliwej czeskiej proveniencji takiej tytułatury Anny i Henryka Pobożnego w dokumencie wystawionym przez jego ojca oraz jej politycznym kontekście zob. Wiszewski, *Henryk II Pobożny*, s. 99–103.

³⁹ Taka koncepcja treści napieczętniej inskrypcji córki Przemysła Ottokara I również mogła mieć swe źródło we współczesnej sfragistyce Przemysłidów, zob. *ibidem*, s. 101.

wobec tego porządku, zwłaszcza że tego typu symbolikę zastosowała już na swojej pieczęci Jadwiga, na której, jak wyżej wspomniano, ukazana została z berłem i jabłkiem w dłoniach.

Adekwatniejszym do pozycji Przemyślidki znakiem mogła być lilia, symbolizująca w kulturze chrześcijańskiej świętość i czystość⁴⁰. Taka wymowa bardziej korespondowałaby z pobożnym obrazem Anny, jaki wyłania się z *Vitae Annae*, choć niekoniecznie musi to przemawiać za tezą o naśladowaniu przez nią modelu religijności realizowanym przez Jadwigę. Indywidualizm w przeżywaniu przez „młodszą księżną Śląska” własnej relacji z Bogiem nie oznaczał wszak jej braku. Choć zawsze pozostaje ona wewnętrznym aktem ludzkiej duszy, możemy przecież – o ile oczywiście pozwalają na to zachowane źródła historyczne – odnaleźć jej zewnętrzne przejawy w doczesnym świecie. W przypadku Anny była to szeroka działalność fundacyjna, której efektem było założenie i uposażenie licznych klasztorów na Śląsku: franciszkanów i, stanowiących ich żeńską gałąź, klarysek, a także krzyżowców z czerwoną gwiazdą we Wrocławiu oraz benedyktynów w Krzeszowie⁴¹.

Symbolizowana przez lilię cnota czystości tylko pozornie wydaje się pozostawać w sprzeczności z posiadanym przez księżkę parę potomstwem (Kazimierz Jasiński wymienia pięciu synów i tyleż samo córek oraz co najmniej dwoje nieznanych z imienia dzieci zmarłych we wczesnym dzieciństwie⁴²). Wprawdzie Anna i Henryk jako następcy wrocławskiego tronu, zobowiązani do powołania na świat nowych członków dynastii, nie mogli pozwolić sobie na zachowanie wstrzeźliwości małżeńskiej, to jednak – jak odnotowuje franciszkański autor *Vitae Annae* – *caste vixerunt in coniugio, sicut dominus constituit*⁴³. Słowa te świadczyć mogą zarówno, że współżyli oni wyłącznie w celach prokreacyjnych, jak i to, że zupełnie powstrzymywali się od kontaktów seksualnych po powiciu potomstwa⁴⁴. Nie próbując rozstrząsać, która z hipotez bliższa jest rzeczywistości historycznej,

⁴⁰ *Lexikon der christlichen Ikonographie* (dalej: LCI), Bd. 3, Hrsg. Engelbert Kirschbaum, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1971, s. 100; Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Warszawa 2001, s. 187–188; Lucyna Rotter, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2007 (Symbol – znak – przesłanie), s. 47.

⁴¹ Kazimierz Doła, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996 (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9), s. 105; Mandziuk, *Historia Kościoła*, s. 141, 325–326; Michalski, *Kobiety i świętość*, s. 79; Sutowicz, *Fundacja klasztoru, passim*.

⁴² Jasiński, *Rodowód Piastów*, t. 1, s. 96, 106–136.

⁴³ *Vita Annae*, s. 658.

⁴⁴ Michalski, *Kobiety i świętość*, s. 209; Wiszewski, *Henryk II Pobożny*, s. 80.

możemy jednak z całą pewnością powiedzieć, iż cnota czystości nie była Annie obojętna, przeciwnie – cieleśnie mogła ona starać się zachowywać ją w takim stopniu, w jakim tylko było to możliwe, duchowo zaś rozwijała poprzez pobożne praktyki wyrażające się w modlitwie, pokucie i ascezie. I w ten właśnie sposób rozumianą czystość oddawać mogła na jej pieczęci lilia.

Wytrawna badaczka sfragistyki, Brigitte Miriam Bedos-Rezak, analizując wymowę tej rośliny na średniowiecznych *sigillach* kobiecych z Francji, zwróciła również uwagę na jej związek z postacią Jessego, którego w ikonografii przedstawia się właśnie z wyrastającą zeń lilią. Fakt ten nadaje – jej zdaniem – dodatkowej (poza maryjną) symboliki omawianemu kwiatu, mającemu wyrażać także macierzyństwo oraz królewskie pochodzenie⁴⁵. O ile drugą propozycję z powodzeniem można by odnieść do pieczęci Anny (wywodziła się wszak z czeskiej dynastii Przemysłidów), o tyle pierwsza budzi w jej przypadku pewne zastrzeżenia. Wprawdzie umieszczenie na jej stemplu symbolizującej płodność rośliny mogłoby przypominać o posiadanym przez nią potomstwie⁴⁶, to należy się jednak zastanowić, czy książęcej rzeczywiście mogło zależeć na propagowaniu za pośrednictwem *sigillum* właśnie tego faktu. Jak powyżej wykazałam, wynikał on z jej obowiązku jako żony następcy wrocławskiego tronu i nie zaprzeczał realizowanej w jej życiu cnocie czystości, tak bliskiej Annie, wychowanej we franciszkańskiej pobożności przepełniającej dwór w Pradze. Zadaniem napieczętnego wyobrażenia było wszakże komunikowanie istotnych dla dysponenta treści i propagowanie ważnych dlań idei, stąd, pomimo wysuniętych przez B.M. Bedos-Rezak spostrzeżeń, opowiadałabym się za odczytywaniem lilii na pieczęci Przemysłdiki jako symbolu czystości. Zaproponowanej przez badaczkę interpretacji nie wymieniają również autorzy tak podstawowego dla badań nad ikonografią sakralną opracowania, jakim jest *Lexikon der christlichen Ikonographie*⁴⁷.

W podobny sposób przekaz *sigillum* Anny analizuje P. Wiszewski, wiążąc trzymany przez księżną przedmiot z otaczającymi ją po obu stronach wiciami roślinnymi. W elementach tych, zaczerpniętych ze świata natury, dopatruje się on „bujnie wzrastającego ogrodu”, mającego symbolizować rodzinę, powierzona jej

⁴⁵ Bedos-Rezak, *Women, seals and power*, s. 75–76.

⁴⁶ W momencie opieczętowania przez księżną pierwszego dokumentu (tj. w 1228 r.) na świecie spośród książęcych dzieci byli już wówczas z pewnością Gertruda, Bolesław Rogatka, Mieszko i Konstancja, a być może także Elżbieta oraz Henryk III Biały, zob. Jasiński, *Rodowód Piastów*, t. 1, s. 106–122.

⁴⁷ LCI, Bd. 3, s. 100–102.

w opiekę przez Boga. Taka konstrukcja programu ikonograficznego pieczęci Przemyślidki, różniąca się od przyjętej przez Jadwigę, wskazywać ma – według badacza – iż w przeciwieństwie do swojej teściowej Anna „przedstawiała się jako odpowiedzialna za inną sferę życia – płodność, nie zaś władzę”⁴⁸. Podobne konotacje sakralne, choć odmienną symbolikę, mają mieć wici obecne na stemplu należącym do jej męża, Henryka⁴⁹. We wcześniejszym swym artykule P. Wiszewski przypisał jednak roślinnym elementom na pieczęci Pobożnego charakter czysto dekoracyjny, porównując je z bordiurami, zdobiącymi marginesy średniowiecznych rękopisów⁵⁰. Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej rozważania dotyczące roli cnoty czystości w wyznawanym przez Annę systemie wartości, trudno dopatrywać się w towarzyszących jej na napieczętym przedstawieniu wiciach symboliki płodności. Najpewniej pełniły więc one funkcję ornamentu, podobnie jak – zdaniem wspomnianego badacza – na pieczęci jej męża, budząc ewentualnie poprzez związek ze światem przyrody skojarzenia z bliską książęcej pobożnością franciszkańską⁵¹.

Pieczęć Anny jest – jak spostrzegła ostatnio A. Michalska – najstarszym i jedynym powstałym za życia władczyni jej przedstawieniem⁵². Próżno doszukiwać się w tej podobiznie wiadomości na temat rzeczywistego wyglądu Przemyślidki, bowiem w omawianej epoce – jak słusznie zauważył przed laty Przemysław Mrozowski – zadaniem wizerunku nie było mimetyczne oddanie podobieństwa fizjonomicznego danej osoby, lecz „przywołanie o niej pewnego zasobu informacji poprzez umowne środki komunikacji wizualnej”⁵³. W przypadku *sigillum* żony Henryka Pobożnego są nimi pozbawiona cech władczości postawa książęcej oraz – w szczególności – trzymany przez nią przedmiot, który identyfikuję z lilią. Symbolika tak skonstruowanego wizerunku Anny przedstawia ją raczej jako osobę skromną, nie roszczącą sobie pretensji do przejęcia władzy, przepełnioną chrześcijańską pokorą. Znamienne, że nie zmieniła swego typariusza ani po

⁴⁸ Wiszewski, *Średniowieczne księżne*, s. 152.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 152–153.

⁵⁰ *Idem*, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 78.

⁵¹ Zob. Wiszewski, *Średniowieczne księżne*, s. 152.

⁵² Michalska, *Księżna, fundatorka, „błogosławiona”*, s. 4.

⁵³ Przemysław Mrozowski, *Przesłanie symboliczne portretu w kulturze Polski średniowiecznej*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. Roman Michałowski [et al.], Warszawa 1997, s. 198.

śmierci męża w 1241 r., kiedy przez pewien czas sprawowała regencję w księstwie⁵⁴, ani nawet dwa lata później, po odejściu Jadwigi, gdy objęła należne jej miejsce w hierarchii. Nadal posługiwała się tłokiem, którego legenda nazywała ją „młodszą księżną Śląska”, mimo iż odbiegała ona od jej tytułatury stosowanej w dokumentach z tego czasu⁵⁵. Być może decyzja ta była swoistym wyrazem szacunku Przemyślidki dla miejsca, jakie Henryk Brodaty i Jadwiga zajmowali w oczach swych poddanych. Ważniejsza wydaje się dla niej religijna sfera życia, z którą wiązały się pobożne praktyki oraz pielęgnowanie istotnej dla niej cnoty czystości, o czym świadczy wymowa dzierżonego przez nią kwiatu. Określenie, czy rzeczywiście tak rysował się charakter Anny i jej wewnętrzne usposobienie, wymyka się naukowemu poznaniu. Pewne jest natomiast, iż taki właśnie swój obraz dysponentka pieczęci chciała przekazać wszystkim oglądającym *sigillum*. Wyrażam nadzieję, że przeprowadzona w niniejszym artykule analiza napieczętnego wizerunku księżnej oraz komunikowanych za jego pośrednictwem treści dostarczy w przyszłości nowego argumentu w dalszych pracach nad biografią Przemyślidki, opierających się dotąd prawie wyłącznie na źródłach hagiograficznych. Wykazała ona również, jak istotne w badaniach sfragistycznych jest przeprowadzenie (w miarę możliwości) kompletnej kwerendy, bowiem tylko skrupulatna inwentaryzacja wszystkich zachowanych odcisków danego stempla pozwala uniknąć niepotrzebnych błędów.

⁵⁴ Stopień samodzielności regencji oraz czas jej sprawowania przez Annę od lat są przedmiotem dyskusji wśród badaczy, por. Cetwiński, „Anna beatissima”, s. 35–36; Mandziuk, *Historia Kościoła*, s. 162, 325; Waław Korta, *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003, s. 82–83; Marek L. Wójcik, *Dolny Śląsk w latach 1138–1326*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. Wojciech Wrzesiński, Wrocław 2006 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2880), s. 65. Nawet po jej zakończeniu księżna cieszyła się dużym autorytetem wśród obejmujących rząd synów, wynikającym, jak zauważa Sébastien Rossignol, *The authority and charter usage of female rulers in medieval Silesia, c.1200–c.1300*, „Journal of Medieval History”, 40 (2014), 1, s. 75, nie tyle z jej osobowości czy celowego działania, ile z uznania go przez środowisko.

⁵⁵ Na temat tytułatury Anny w dokumentach zob. *ibidem*, s. 73; Agnieszka Teterycz-Puzio, ...domina et princeps... *Władza książęca na ziemiach polskich w XIII w. w świetle dokumentów*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. Bożena Czwojdrak, Agata A. Kluczek, Katowice 2015 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3340), s. 196–197, 209.

Aneks

Katalog zachowanych egzemplarzy pieczęci książęcej Anny Przemyslidki

W katalogu zebrano wszystkie egzemplarze omówionej w artykule pieczęci książęcej Anny Przemyslidki przechowywane obecnie w zasobach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu oraz Archiwum Państwowego we Wrocławiu. Zabieg ten wydaje się pożyteczny, bowiem dotychczasowi badacze nie zadali sobie trudu ich pełnej inwentaryzacji, powołując się w publikacjach najczęściej na odcisk uwierzytelniający dokument z 24 sierpnia 1242 r.⁵⁶ Zabytki uszeregowano w kolejności chronologicznej, zgodnie z datą wystawienia uwierzytelnionych nimi dokumentów. Ponieważ skatalogowane odciski wykonane zostały tym samym typariuszem, w ich opisach zrezygnowano z charakterystyki napieczętnego wyobrażenia, które poddano już dokładnej analizie w artykule. Z tej samej przyczyny podano w nich wyłącznie odczyty zachowanych fragmentów inskrypcji bez rozwiązywania w nawiasach abrewiacji, pełna treść legendy została bowiem przytoczona wcześniej na początku pracy⁵⁷. Szerzej uwzględniono natomiast informacje dotyczące stanu zachowania egzemplarzy, czytelności obecnych na nich legend oraz wizerunków, barwy wosku, osłony czy sposobu mocowania do pergaminu, pomijanych niekiedy w tego typu opracowaniach, istotnych zaś z punktu widzenia

⁵⁶ Zob. Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 295; Fudalej, *Pieczęcie księstw*, s. 46; Pakulski, *Zaginiona pieczęć*, s. 251; Teterycz-Puzio, ...domina et princeps..., s. 209, przyp. 139; Michalska, *Księżna, fundatorka, „błogosławiona”*, s. 4. Najpełniejszy wykaz *sigillów* Przemyslidki dał Schultz, *Die schlesischen Siegel*, s. 7, pomijając tylko odciski opatrzące dyplomy z 22 VII 1260 r. i 16 XII 1261 r. (nr 8 i 9 w katalogu), ale uwzględniając za to egzemplarz uwierzytelniający niezachowany dziś dokument z 8 V 1242 r. (regist zob. *Regesten zur schlesischen Geschichte*, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 7, Theil 1: *Bis zum Jahre 1250*, Hrsg. Colmar Grunhagen, Breslau 1884, nr 586). Szerzej o dyplomie z 24 VIII 1242 r. zob. Marek L. Wójcik, *Problem proveniencji kancelaryjnej dokumentu książęcej Jadwigi dla cysterek trzebnickich z datą 24 VIII 1242*, [w:] *Księga Jadwigańska*, s. 223–231. Na korzyści, jakie przynieść może rejestracja wszystkich zachowanych egzemplarzy danej pieczęci, wskazał już Zenon Piech, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 39. Liczę, że niniejszy aneks katalogowy stworzy podstawę źródłową oraz przyczyni się do dalszych pogłębionych studiów nad *sigillum* Anny Przemyslidki, a w konsekwencji do realizacji wskazanych przezeń postulatów w stosunku do tego zabytku.

⁵⁷ Poza tym wyjątkiem, podane odczyty sformułowano zgodnie z regułami zamieszczonymi w pracy *Opracowanie materiałów sfragistycznych*, s. 157–161.

praktyki archiwalnej⁵⁸. Przyjęty formularz opisu pieczęci rysuje się zatem następująco: 1. data wystawienia dokumentu; 2. sygnatura jednostki archiwalnej; 3. czytelność legendy; 4. ubytki legendy; 5. transkrypcja zachowanych fragmentów legendy; 6. czytelność rzeźby; 7. ubytki wizerunku (wyrażone w procentach); 8. wymiary odcisku⁵⁹; 9. barwa wosku; 10. sposób przywieszenia do dokumentu; 11. opis osłony pieczęci; 12. opis odwrocia pieczęci; 13. zapisana w dokumencie formuła koroboracyjna zapowiadająca użycie pieczęci; 14. uwagi. Opisy najstarszego (nr 1) i najlepiej zachowanego (nr 6) odcisków opatrzone zostały dodatkowo ich fotografiami wykonanymi przez autorkę artykułu.

Nr 1

1. 22 IV 1228 r.
2. APWr., Rep. 91 nr 32 (40).
3. Czytelność legendy średnia.
4. Ubytek materiału pieczętnego w eksplicie inskrypcji, obejmujący górne części liter ostatniego wyrazu.
5. +: ANNA: DI: GRA: IVNIO/R: ZLESIE: DVCISSA:
6. Czytelność rzeźby dobra.
7. Brak ubytków wizerunku.
8. 69 x 48 mm.
9. Wosk barwy naturalnej.
10. Szare sznury.
11. Brak osłony.
12. Brak wgłębień.

⁵⁸ Na różnice pomiędzy „tradycyjnym” a informacyjno-ewidencyjnym systemem katalogowania pieczęci uwagę zwrócił Marek L. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhuskiej*, t. 1, Kraków–Wrocław 2018, s. 35. Zastosowany w niniejszym opracowaniu model zasadniczo oparty został na przyjętym w pracy Hlebionka, *Katalog pieczęci*.

⁵⁹ Wymiary poszczególnych egzemplarzy, pomimo iż zostały one wykonane tym samym tłukiem, nieznacznie różnią się między sobą. Wynika to najprawdopodobniej z niedokładności przyłożenia typariusza przez sporządzającą odcisk osobę z personelu kancelarii lub skryptorium. Odnotujemy w tym miejscu również, że wielkości podane w pracy A. Fudaleja (52 x 65 mm) nie odpowiadają rozmiarom żadnego znanego egzemplarza pieczęci książęcej, zob. Fudalej, *Pieczęcie księstw*, s. 46.

13. *Set ne aliquando cuiquam tam celebre factum dubium habeatur, censuimus nostro et filii, coniugis et nurus, Henrici capellani nostri superius memorati sigillorum appensionibus cartam obiectam roborare.*
14. Pieczęć poddana konserwacji – uzupełniono niewielki ubytek wosku w prawej (heraldycznie) krawędzi odcisku. Kształt owego zniszczenia pozwala przypuszczać, iż to właśnie z tego egzemplarza wykonany został odlew *sigillum* książecznej przechowywany obecnie w zbiorach Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. S/389 (fot. zob. *Opracowanie materiałów*, s. 138).

Nr 2

1. 24 VIII 1242 r.
2. APWr., Rep. 125 nr 46 (55).
3. Czytelność legendy bardzo dobra.
4. Brak ubytków legendy.
5. +: ANNA: DI: GRA: IVNIO/R: ZLESIE: DVCISSA:
6. Czytelność rzeźby bardzo dobra.
7. Brak ubytków wizerunku.
8. 70 x 49 mm.
9. Wosk barwy czarnej.
10. Szaro-czerwone sznury.
11. Miseczka woskowa.
12. Brak wgłębień
13. *Ut hoc autem factum stabile et impermutabile permaneat sigilli nostri munimine filie ac nurus nostre Anne ducisse necnon filii sui Bolezlay qui et suum adhibuerunt consensum dignum duximus roborandum.* Informacje na temat osób współpieczętujących dyplom zawiera także incipit testacji: *Presentibus hiis domino episcopo wratislaviensi, domino episcopo lubussensi qui et suis confirmaverunt sigillis.*
14. Pieczęć poddana zabiegom konserwatorskim, w trakcie których zrekonstruowano uszkodzoną górną krawędź woskowej osłony.

Nr 3

1. 11–18 XI 1243 r.
2. AAd. Wr., AA 31.
3. Czytelność legendy średnia.
4. Pole otokowej legendy nieczytelne z prawej (heraldycznie) strony.
5. +: ANNA: DI: GRA: IVNIO/R: ZLESIE[...].SSA:
6. Czytelność rzeźby średnia.
7. Brak ubytków wizerunku.
8. 71 x 52 mm.
9. Jasny воск barwy naturalnej.
10. Białe sznury.
11. Brak osłony.
12. Brak wgłębień.
13. Brak formuły koroboracyjnej.
14. Pieczęć, choć zachowana w dość dobrym stanie i bez ubytków wosku, ma jednak popękaną powierzchnię, a nadto gorzej czytelną prawą (heraldycznie) część odcisku, co najpewniej wynika ze słabszego przyłożenia tłoka w tym miejscu. Nieznana jest dokładna data dzienna opisanej w opatrzonym nią dokumencie czynności prawnej (sygnalizowana przez formułkę *actum*). Wiadomo jedynie, iż miała ona miejsce w czasie oktawy święta św. Marcina, a więc pomiędzy 11 a 18 listopada 1243 r. (*infra octavas beati Martini*). Niewłaściwy (12–17 listopada) okres jej dokonania podają Wincenty Urban oraz Winfried Irgang, zob. Wincenty Urban, *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. 1: *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, [b.m.] 1970, nr 31; SUB, Bd. 2, Hrsg. Winfried Irgang, Wien–Köln–Graz 1978, s. 153.

Nr 4

1. 1 II 1250 r.
2. APWr., Rep. 125 nr 57 (66).
3. Czytelność legendy zła.
4. Legenda mocno zatarta w incipicie inskrypcji oraz na końcu wyrazu *iunioris*.
5. [...] DI GRA: IVNI[...]LESIE: DVCISSA

6. Czytelność rzeźby średnia.
7. 5%.
8. 70 x 50 mm.
9. Pociemniały воск barwy naturalnej
10. Żółto-czerwone sznury.
11. Miseczka woskowa.
12. Brak wgłębień.
13. *Ut autem hoc factum ratum semper et in convulsum permaneat infuturum, presentem litteram super hoc conscribi fecimus et sigilli nostri et matris nostre et domini episcopi wrtaizlaviensis appensione insigniri.*
14. Egzemplarz ma drobne, jasne przebarwienia w górnej i środkowej części powierzchni odcisku.

Nr 5

1. 26 II 1253 r.
2. APWr., Rep. 66 nr 2.
3. Czytelność legendy bardzo zła.
4. Z tekstu legendy przetrwał jedynie incipit, pozostała część (ok. 80%) nie zachowała się na skutek wykruszenia większości materiału pieczętnego, z którego wykonano odcisk.
5. [...]NA: D[...]
6. Czytelność rzeźby bardzo zła.
7. 60%.
8. Wymiary odcisku nieznanne.
9. Wosk barwy naturalnej.
10. Czerwone sznury.
11. Brak osłony.
12. Brak wgłębień (?).
13. *Et ut hec eadem que auctore deo pro nostra voluntate facta sunt perpetuis temperibus robur optineat firmitatis presentem paginam sigillis domine matris nostre nostris ac domini Thome episcopi wratizlaviensis duximus muniamus.*
14. Z pieczęci książecznej Anny przetrwał zaledwie szczątek, który poddano konserwacji, uzupełniając ubytki materiału pieczętnego. Z tego powodu nie

można z całkowitą pewnością opisać wyglądu jej odwrocia, bowiem zachował się z niego jedynie fragment. Mylną informację o tym, iż obecnie brakuje jej przy oryginale dokumentu, podaje Roman Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014, nr 312.

Nr 6

1. 30 VI 1255 r.
2. AAd. Wr., Dokumenty klasztoru w Henrykowie, 30 VI 1255.
3. Czytelność legendy bardzo dobra.
4. Brak ubytków legendy.
5. +: ANNA: DI: GRA: IVNIO/R: ZLESIE: DVCISSA:
6. Czytelność rzeźby bardzo dobra.
7. Brak ubytków wizerunku.
8. 70 x 50 mm.
9. Wosk barwy naturalnej.
10. Czerwono-zielone sznury.
11. Skórzany woreczek.
12. Brak wgłębień.
13. *Quam videlicet villam Iavroviz ut domus prefata et sui ministri absque contradictione semper pacifice possideant hanc cartam quinque sigillorum apensione fecimus communiri nostri videlicet matrisque nostre nec non et fratrum nostrorum prenominatorum venerandique patris domini Thome wratislaviensis episcopi qui pro testimonio veritatis ad nostram petitionem huic carte etiam suum apposuit sigillum. Hanc igitur litteram tantis sigillis munitam cenobio sepedicto duximus conferendam ut nullus successorum nostrorum hoc nostrum factum ac fratrum nostrorum mandatum et statutum presumat quacumque de causa infringere aut modo aliquo infirmare.*
14. -

Nr 7

1. 22 IV 1257 r.
2. APWr., Rep. 63 nr 5.
3. Czytelność legendy dobra.
4. Ubytek materiału pieczętnego w dolnej oraz prawej (heraldycznie) części powierzchni odcisku, obejmujący ok. 25% otokowej legendy.
5. +: ANNA: DI GRA: IVNI[...].E: DVCISSA:
6. Czytelność rzeźby średnia.
7. 15%.
8. Brak danych.
9. Wosk barwy naturalnej.
10. Czerwone sznury.
11. Brak osłony.
12. Brak wgłębień.
13. *Ut igitur hec nostra donatio robur validum optineat perpetuum et vigorem presentem cetulam testium subscriptione et sigilli nostri appensione duximus muniendam.*
14. W trakcie prac konserwatorskich wypełniono ubytek materiału pieczętnego w dolnej oraz prawej (heraldycznie) części powierzchni odcisku.

Nr 8

1. 22 VII 1260 r.
2. APWr., Rep. 125 nr 81 (92).
3. Czytelność legendy bardzo dobra.
4. Brak ubytków legendy.
5. + ANNA: DI: GRA: IVNIO/R: ZLESIE: DVCISSA:
6. Czytelność rzeźby bardzo dobra.
7. Brak ubytków wizerunku.
8. 69 x 48 mm.
9. Wosk barwy naturalnej.
10. Czerwone sznury.
11. Miseczka woskowa, nieznacznie uszkodzona.
12. Brak wgłębień.

13. *In cuis rei memoriam presentem litteram nostrorum sigillorum insigniis nostro fratrumque nostrorum illustrium ducum Slesie Boleslai, Heinrichi, Wladislai necnon et venerabilis patris domini Thome wratizlaviensis episcopi et matris nostre serenissime domine A ducisse Slesie maioris crebro fecimus roborari.*
14. Pieczęć jest nieznacznie zgnieciona i przebarwiona w górnej części powierzchni stempla, co nie wpłynęło jednak na czytelność wizerunku oraz legendy.

Nr 9

1. 16 XII 1261 r.
2. APWr., Dokumenty miasta Wrocławia nr 23.
3. Czytelność legendy dobra.
4. Incipit legendy nieczytelny skutek zgniecenia materiału pieczętnego.
5. [...]NNA: DI: GRA: IVNIO/R: ZLESIE: DVCISSA
6. Czytelność rzeźby dobra.
7. Brak ubytków wizerunku.
8. 66 x 48 mm.
9. Wosk barwy naturalnej.
10. Żółto-czerwono-zielone sznury.
11. Brak osłony.
12. Brak wgłębień.
13. *Ut igitur hec suprascripta robur perpetuum obtineant validum et vigorem, presentem litteram intestimonium dari fecimus munimine plerunorum sigillorum roboratam videlicet illustris domine matris nostre ducisse Slesie et venerabilis domini Thome wratizlaviensis episcopi nostri quoque et fratris nostri illustris ducis Wlodezlai prepositi wissegradensis verum etiam et comitis Johannis de Wirbna.*
14. -

SUMMARY

So far, the researchers presented divergent concepts regarding the 13th century seal of Anne of Bohemia, Duchess of Silesia. The controversy revolved chiefly around the identification and symbolism of the object held by the duchess in her hand, which is the main element shaping the ideological message of the *sigillum*. Settling this dispute seems

beneficial for further research on the biography of the duchess because written sources offer contradictory accounts on her character and piety. Correct deciphering of the message conveyed by the *sigillum* can provide additional information in this regard. The above-mentioned discussion was the reason to analyze the depiction of the duchess on the seal, with an aim of answering the question what kind of her image she wanted to present to the viewers. Such analysis was performed by comparing the artifact with seals of other medieval rulers from the Piast dynasty and rich, mighty women from Western Europe, taking into consideration also the political position of Anne of Bohemia and accounts of her personal piety available from other sources. It allowed for verification of previous concepts of identification of the object held by the duchess and for recognizing it as fleur-de-lys (lily flower) and ascribing to it the symbolism of purity and sanctity, not power. Therefore, the seal of Anne of Bohemia depicts her as modest person, aware of her position in the court hierarchy, concentrated on the religious sphere of life, devoted to pious practices and worship, and cultivating the virtue of purity, particularly vital for the duchess.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, AA 31
Dokumenty klasztoru w Henrykowie, 30 VI 1255
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Dokumenty miasta Wrocławia nr 23
Rep. 63 nr 5; Rep. 66 nr 2; Rep. 91 nr 32 (40); Rep. 125 nr 46 (55), 57 (66), 81 (92)
- Regesten zur schlesischen Geschichte*, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae*, Bd. 7, Theil 1: *Bis zum Jahre 1250*, Hrsg. Colmar Grünhagen, Breslau 1884.
- Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Hrsg. Heinrich Appelt, Wien-Köln-Graz 1971; Bd. 2, Hrsg. Winfried Irgang, Wien-Köln-Graz 1978.
- Vita Annae ducissae Silesiae*, wyd. Aleksander Semkowicz, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1884, s. 657–661.
- Vita sanctae Hedwigis*, wyd. Aleksander Semkowicz, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, s. 501–651.
- Bedos-Rezak Brigitte Miriam, *When ego was imago. Signs of identity in the middle ages*, Leiden–Boston 2011 (Vizualizing the Middle Ages, vol. 3).
- Bedos-Rezak Brigitte [Miriam], *Women, seals and power in medieval France, 1150–1350*, [w:] *Women and power in the Middle Ages*, ed. Mary Erler, Maryanne Kowaleski, Athens 1988, s. 61–82.
- Bochnak Władysław, *Książna Anna Śląska 1204–1265 w służbie ludu śląskiego i Kościoła*, Wrocław 2007.
- Bochnak Władysław, *Książna Anna Śląska (1204–1265) – żona, matka, synowa i regentka*, cz. 1–3, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, 1 (2002), 1, s. 61–70; 2 (2003), 1, s. 34–43; 3 (2004), 1, s. 214–225.

- Cetwiński Marek, „Anna beatissima”. *Wokół średniowiecznej biografii dobrodziejki benedyktynów krzeszowskich*, [w:] *Krzeszów uświęcony łaską*, red. Henryk Dziurla, Kazimierz Bobowski, Wrocław 1997, s. 31–37.
- Diederich Toni, *Prolegomena zu einer neuen Siegel-Typologie*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 29 (1983), s. 242–284.
- Diederich Toni, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien–Köln–Weimar 2012.
- Dola Kazimierz, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996 (Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9).
- Ewald Wilhelm, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914 [reprint: München–Wien 1972].
- Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Warszawa 2001.
- Fudalej Aleksander, *Pieczone księstw glogowskiego i zagańskiego*, Nowa Sól 1973.
- Gumowski Marian, *Pieczone śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 247–440.
- Hlebionek Marcin, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012.
- Hohenlohe-Waldenburg Friedrich-Karl Fürst zu, *Sphragistische Aphorismen. 300 mittelalterliche Siegel systematisch classificirt und erläutert*, Heilbronn 1882 [reprint: Walluf bei Wiesbaden 1973].
- Jasiński Kazimierz, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Wrocław 1973.
- Karłowska-Kamzowa Alicja, *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu. Znaczenie fundacji książęcych w dziejach sztuki gotyckiej na Śląsku*, Warszawa–Wrocław 1991.
- Knoblich Augustin, *Herzogin Anna von Schlesien 1204–1265*, Breslau 1865.
- Korta Waław, *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003.
- Krejčík Tomáš, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998.
- Krejčíková Jarmila, Krejčík Tomáš, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.
- Ksyk Patrycja Magdalena, *Vita Annae ducissae Silesiae*, „Nasza Przyszłość”, 78 (1992), s. 127–150.
- Ledebur Leopold von, *Ueber die Frauen-Siegel des deutschen Mittelalters*, Berlin 1859.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 3, Hrsg. Engelbert Kirschbaum, Rom–Freiburg–Basel–Wien 1971.
- Maisel Witold, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982.
- Mandziuk Józef, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 1: *do 1302 roku*, Warszawa 2003.
- Maráz Karel, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014.
- Michalska Anna, *Księżna, fundatorka, „błogosławiona”. Przedstawienia Anny Czeskiej w sztuce od XIII do początku XX wieku*, „Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego Quart”, 40 (2016), 2, s. 3–19.

- Michalski Maciej, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych książęcych polskich*, Poznań 2004.
- Mrozowski Przemysław, *Przesłanie symboliczne portretu w kulturze Polski średniowiecznej*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. Roman Michałowski [et al.], Warszawa 1997, s. 197–211.
- Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, red. Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Warszawa 2020.
- Pakulski Jan, *Zaginiona pieczęć książęcej mazowieckiej Perejasławy z 1276 r. a trzynastowieczne sigilla książęcych Polski dzielnicowej*, [w:] *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. Jerzy Strzelczyk, Józef Dobosz, Poznań 2000 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 33), s. 247–262.
- Pater Józef, *Wartości historyczne „Żywota większego świętej Jadwigi”*, [w:] *Księga Jadwiżańska. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe „Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska”*, Wrocław–Trzebnica, 21–23 września 1993 roku, red. Michał Kaczmarek, Marek L. Wójcik, Wrocław 1995, s. 177–187.
- Piech Zenon, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.
- Piech Zenon, *O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku*, „Kwartalnik Historyczny”, 99 (1992), 3, s. 3–25.
- Piech Zenon, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015), s. 21–87.
- Piech Zenon, *Strój, insygnia i atrybuty książąt piastowskich do końca XIV w. (część I)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 38 (1990), 1–2, s. 3–35.
- Piech Zenon, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 15–46.
- Rossignol Sébastien, *The authority and charter usage of female rulers in medieval Silesia, c. 1200–c. 1300*, „Journal of Medieval History”, 40 (2014), 1, s. 63–84.
- Rotter Lucyna, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2007 (Symbol – znak – przesłanie), s. 45–62.
- S. S., [rec.] *A. Fudalej, Pieczęcie książąt głogowskiego i żagańskiego*, Nowa Sól 1973, ss. 112, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 29 (1974), 4, s. 586.
- Schultz Alwin, *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871.
- Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960.
- Stefaniak Piotr, [rec.] *Władysław Bochnak, Księżna Anna Śląska 1204–1265 w służbie ludu śląskiego i Kościoła*, Wrocław 2007, 426 s., il., aneksy, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 43 (2010), 2, s. 474–475.

- Stelmach Roman, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014.
- Stieldorf Andrea, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004 (Hahnsche Historische Hilfswissenschaften, Bd. 2).
- Stronczyński Kazimierz, *Pomniki książęce Piastów, lenników dawnej Polski w pieczęciach, budowlach, grobowcach i innych starożytnościach zebrane i objaśnione*, Piotrków 1888.
- Sutowicz Anna, *Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich na tle fundacji innych placówek żeńskiego zakonu franciszkańskiego na ziemiach polskich*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, 5 (2006), 2, s. 122–140.
- Teterycz-Puzio Agnieszka, ...domina et princeps... *Władza książęcych na ziemiach polskich w XIII w. w świetle dokumentów*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. Bożena Czwojdrak, Agata A. Kluczek, Katowice 2015 (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3340), s. 194–216.
- Urban Wincenty, *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. 1: *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, [b.m.] 1970.
- Wałkowski Andrzej, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.*, Zielona Góra–Wrocław 1996.
- Wiszewski Przemysław, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. Wojciech Iwańczak, Krzysztof Bracha, Warszawa 2000, s. 73–88.
- Wiszewski Przemysław, *Henryk II Pobożny. Biografia polityczna*, Legnica 2011.
- Wiszewski Przemysław, *Średniowieczne księżne śląskie wobec świata – świadectwa sfragistyczne*, [w:] *Kobieta – Śmierć – Mężczyzna*, red. Wojciech Dzieduszycki, Jacek Wrzesiński, Poznań 2003 (Funeralia Lednickie, t. 5), s. 149–157.
- Wójcik Marek L., *Dolny Śląsk w latach 1138–1326*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. Wojciech Wrzesiński, Wrocław 2006 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2880), s. 55–104.
- Wójcik Marek L., *Herby, hełmy i klejnoty. Uniwersalne i swoiste treści obrazowe pieczęci rycerstwa śląskiego*, [w:] *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. Agnieszka Chlebowska, Agnieszka Gut, Warszawa 2008, s. 49–66.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1, Kraków–Wrocław 2018.
- Wójcik Marek L., *Problem proveniencji kancelaryjnej dokumentu księżnej Jadwigi dla cysterek trzebnickich z datą 24 VIII 1242*, [w:] *Księga Jadwiżyńska. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe „Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska”*, Wrocław–Trzebnica, 21–23 września 1993 roku, red. Michał Kaczmarek, Marek L. Wójcik, Wrocław 1995, s. 223–231.
- Zientara Benedykt, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006.

O AUTORCE

Jagna Rita Sobel – studentka historii w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, członkini poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Jej zainteresowania naukowe obejmują historię ziem polskich (w szczególności Śląska) w średniowieczu oraz nauki pomocnicze historii, w tym przede wszystkim sfragistykę. Obecnie prowadzi badania nad średniowiecznymi pieczęciami proboszczów śląskich kościołów parafialnych. Adres e-mail: 315680@uwr.edu.pl

